

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1957.1.05>

LÕUNA-EESTI VERBAALTULETUSSUFIKSIST *-SE, -SA, -SÄ*

V. HALLAP,
filoloogiateaduste kandidaat

F. J. Wiedemann on oma grammatikas eesti keele verbaaltuletussufiksi *-s* kohta maininud, et sel „üldiselt näib olevat vähendav, nõrgendav tähendus” ja et see „verbi juurele liitudes tähistab tegevuse põgusust, vähest kestvust või vähest energilisust.”¹ Wiedemanni grammatikas leiduvates näidetes on tema poolt fikseeritud *s*-elemendiga sufiksil mitu erinevat foneetilist kuju: *-se*: lõuna-eesti *lahksema* ‘ein Mal spalten, aufreißen’ — lõuna-eesti *lahkma*, põhja-eesti *lõhkuma*; *kaksema* ‘reißen, abreißen’ — lõuna-eesti *kakma* ‘zerbrechen, zerreißen’; Pärnumaa *niitsema* ‘mähen, scheren’ — *niitma* id.; *-sa, -sä*: lõuna-eesti *pühksämä* ‘flüchtig, überhin abwischen’ — *pühkima* ‘abwischen, kehren’; *kaksama* ‘reißen, abreißen’ — lõuna-eesti *kakma* ‘zerbrechen, zerreißen’; *kapsama* ‘mit beiden Füßen zugleich springen’ — *kappama* ‘galoppieren’; *kirsama* ‘schreien’ — *kirgama* id.; *kuksatama* ‘plötzlich fallen’ — *kukkuma* ‘fallen’; *tilksama* ‘unterbrochen, in Zwischenräumen tropfen’ — *tilkuma* ‘tropfen, triefen’; *-s(+i)*: *täksima* ‘schwach hauen, anschlagen’ — *täkkima* ‘anhauen, kerben’; *keksima* ‘trip-peln, schnell hinkend gehen’ — *kekkama* ‘hüpfen’; *jampsima* ‘faseln, phantasieren’ — *jambima* id. jne.; *-(t)s (+-u)*: *mürtsuma* ‘dröhnen’ — *mürama* id.; *tiksuma* ‘piepen, flüstern’ — *tiukuma* id. jne.; *-s (+-ka)*: *muiskama* ‘schmunzeln’ — *muikama* id. jne. Wiedemann on sunnitud ise tunnistama, et mitte kõigi verbide juures ei tule mainitud tähendus (deminutiivne, momentaanne tähendus) ühte viisi ilmekalt esile.²

Wiedemanni järgi on *s*-elemendiga sufiks ülalesitatud verbides keeleajalooliselt identne sufiksiga *-aise, -äise* soome keele verbides, nagu *pyhkäistä* ‘kiiresti pühkida, korra pühkida’, *tempaista* ‘järsku tõmmata’ jne.³

E. N. Setälä on Wiedemanni materjalist välja eraldanud verbid *pühksämä, pühksema* (see vorm on Setäläl küsimärgiga), *kaksema* ning *lahksema* ja märgib, et need on ainsad verbid sugulaskeeltest, mille sufiksil võiks olla mingit seost soome keele sufiksiga *-aise, -äise*. Setälä kaldub küll eitama otseselt ühisest läänemere aluskeele lähtevormist põlvnemist ja arvab, et nii eesti kui ka soome keele sufiks on ühisläänemere perioodist hiljem tekkinud iseseisvalt, kuid samasugusel viisil sufiksist **-aida, *äidä* (vt. lähemalt allpool). Teistes Wiedemanni poolt nimetatud verbides ei ole *s*-element Setälä järgi kuidagi seostatav sufiksiga *-aise, -äise*.⁴

¹ F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte, St.-Petersbourg 1875, lk. 248—249.

² Sealsamas.

³ Sealsamas.

⁴ E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, I ja II vihko, Helsingissä 1899 (Edaspidi: E. N. Setälä), lk. 137—139.

Et eesti keele *-se, -sa, -sä* taandub varasemale kujule *-aise, -äise*, seda peab Setälä poolt esile tõstetud verbidele toetudes teatava kõhklusega võimalikuks ka M. Rapola. Viimane leiab, et mõlemad sufiksistid võivad pärineda ühisest läänemere aluskeeles eksisteerinud sufiksist.⁵

T. Lehtisalo mainib Wiedemanni tsiteerides verbe *lahksema, pühksämä, tilksama, täksima* ning *keksima* ja taandab *s*-elemendi nendes soomeugri või võib-olla isegi uurali aluskeelest pärinevale *š*-lisele deverbaalsele momentaan-inhoatiivsele sufiksile (seejuures verbides, nagu *täksima, keksima* jne. Lehtisalo järgi *-si < -s(?) + -i*).⁶

L. Hakulinen märgib soome keele sufiksi *-aise, -äise* kohta, et sel „vaevalt on otsesid vasteid väljaspool soome keelt (ja karjala ning isuri murdeid)”⁷ ja asub seega nähtavasti samuti eitaval seisukohal eesti keele *-se, -sa, -sä* ja soome keele *-aise, -äise* ühendamise suhtes.

Autori arvates on olnud tõele kõige lähemal M. Rapola. Kuid kuna ükski mainitud teadlastest ei ole probleemi kohta piisavalt materjali esitanud ega oma seisukohti üksikasjalisemalt põhjendanud, ei tohiks olla üleliigne võtta asjaomane eesti keele murdematerjal siinkohal lähema vaatluse alla. Esitame kõigepealt kokkusurutud ülevaate järgmiste verbide esinemusest eesti murretes: *lahksema ~ lahksama, pühksämä ~ pühksämä, kaksema ~ kaksama* (verbid *lahksema, pühksämä, pühksämä* ja *kaksema* leiduvad, nagu mainitud, juba Wiedemanni, Setälä ja Rapola töödes), *puhksema ~ puhksama* ja *nühksema ~ nühksämä*.⁸

I. *-se*: 1. Plv Alaküla *pühkse/immä, -š*, pret. sg. 3. *pühäs...* 'kergelt, pealiskaudselt pühkima'; *pühäsnu?* *innē üle* 'olevat pühkinud üle'; *är?* *om pühästü*; 2. Se Lepa *mudgu pühäš mokke ne, kee jēije tud rašva* 'pühkis' *täuda vaä ar pühästü?*; *ar ma pühkse* (moment)...

-sä: 3. Urv Linnamäe *pühksä/mä, -š, pühä/stä?*, *-š* 'kergelt üle pühkima (korduv tegevus)'; *tä! lap' sija?* | *pühksä! laud är?*...; 4. Vas Mauri *pühksä/mä, -s, pühä/stä?*, *-š*, imper. pl. 2. *pühäske?*... 'natukene, kergelt pühkima'. Lisanäiteid on Har Mõniste ja Rõu Sanna-Hurda murrakust.

Vrd. *pühkima*; lõuna-eesti, näit. Har Mõniste *pühk/mä, -da*-inf. *-i?*, pr. sg. 1. *pühil* (verb on frekventatiivse varjundiga).

⁵ M. Rapola, Suomenkielen *aise-, äise*-loppuisten verbien alkuperä. „Virittäjä” 1922, Helsinki (Edaspidi: M. Rapola, „Virittäjä” 1922), 86–87 ja 89.

⁶ T. Lehtisalo, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe. „Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia” LXXII, Helsinki 1936, lk. 202–205.

⁷ Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка, часть I, Фонетика и морфология, Москва 1953 (edaspidi: Л. Хакулинен), lk. 256.

⁸ Murdenäited pärinevad ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Emakeele Seltsi sõnavarakogudest Tallinnas. Näited ja nende juurde kuuluvad seletused on antud üldiselt sellisel kujul, nagu need esinevad sedelitel, mistõttu on säilinud mõningat ebaühtlust transkriptsioonis. Korregeeritud on ainult üksikuid ilmseid, häirivaid vigu. Peale selle on asendatud märgid *H, i* silbi algul ja *ō* vastavalt märkidega *h, j* ja *e*, edasi on tugeva astme konsonantühendites asendatud pikkusemärk tähe kohal märgiga ' ja on loobutud diftongikaare kasutamisest vokaali märkiva tähe all. Kus pole osutatud teisiti, seisab esikohal *-ma*-infinitiivi vorm, millele järgnevad pr. sg. 3. p., *-da*-infinitiivi ja pret. sg. 3. p. vorm. Eesti keele murrakute nimetuste märkimisel on kasutatud järgmisi lühendeid: Har = Hargla, Hel = Helme, Hls = Halliste, Kam = Kambja, Kan = Kanepi, Krk = Karksi, Krl = Karula, Lei = Leivu, Lut = Lutsi, Lüg = Lüganuse, Ote = Otepää, Plv = Põlva, Puh = Puhja, Rõu = Rõuge, Ráp = Rápina, San = Sangaste, Se = Setu, Trv = Tarvastu, Urv = Urvaste, Vas = Vastseliina, Vön = Võnnu.

II. *-se*: 5. Plv Alaküla *puhkse/ṃma*, -š, pret. sg. 3. *puhkse* ... moment. verb sõnast *puhkuma*; *puhkse?* *tulṃ palama*; 6. Vas Mauri *puhkse/ma*, -s, *puha/sta?*, -š 'puhkuma (tuld kustutama või lõkkele puhuma)' ...; 7. Se Vilo *puhkse sija?*; pret. sg. 3. *puhaš*.

-sa: 8. Plv Eoste *puhkse/ṃma*, -š, *puha/sta?*, -š 'kord puhkuma'; *puhkse?* *tašt_är?* *tā purū*; 9. Rõu Sanna-Hurda *puhkse/ma* [vorm esineb originaalsedelil ainult kirjakeelse märksõnana] 'kord või paar puhkuma (ühekordne tegevus)' ...

Vrd. lõuna-eesti, näit. Har Mõniste *puhka/ṃma*, -š, *puhāda?*; *hūbze?* *oṃmā alḥ tulēga*, *puhka no' tulṃ palāma* (verb on teada ka mõnedest põhja-eesti murrakutest; tähendus on üldiselt analoogiline verbiga *puhksema*, *puhkse/ma*; esineb ka tähendust 'ohkama'); vrd. *puhkuma* (näit. Wiedemannil; tänapäeva kirjakeeles *puhuma*); lõuna-eesti, näit. Har Mõniste *puhk/ma*, -da-inf. *u?*, pr. sg. 1. *puhū* (verb on põhiliselt frekventatiivse varjundiga); vrd. *puhkima*; lõuna-eesti, näit. Trv Pikru *puhkma*, -da-inf. *puhki*, pr. sg. 3. *puhṃ* (verb on frekventatiivse semantikaga).

III. *-se*: 10. Plv *nūhkse/mā*, -š, pret. sg. 3. *nūhās* 'pilkama'; *nūhkseš miñnō alātti pāle*; 11. Se Värska(?) naljatlevalt *nūhkse/ṃmā*, -š, *nūhā/stā?*, -š 'midagi vähe varastama'; *nūhās ubina kārmanehe* ...; 12. Se Vilo *nūhkseš munē vōri*.

-sä: 13. Har Mõniste *nūh'ksämā*, -da-inf. *nūhāstā?*; *ole is tūl pād lahki lõnū?*, *pōmiga ol rāškeze nūhāsnu eñnedā*; *nūh'ksā hūbzl maha?* (küünla otsast) ...

Vrd. põhja-eesti, näit. Lüg Reo *nūhkāmā*; *nūhkās nattukkese mu külke*; lõuna-eesti, näit. Krk Ainja *nūhkāme*, -da-inf. *nūhāde*; *mišsā nūhkāt tōli bāl, ku sa paigāl ei kuḗdā* (verb võib olla nii momentaanse kui ka frekventatiivse tähendusega); vrd. *nūhkima*, lõuna-eesti, näit. Puh Vihavu *nūhkmā*, pr. sg. 1. *nūhṃ*.

IV. *-se*: 14. Võn Kastre-Võnnu *lahkse/ṃma* ... 'kiiresti jooksmas'; *ta pañd lahkse/ṃma kui*; 15. San Lau *lahkse/ṃme* 'löömas'; *teñe teñe paugu lahaš*; 16. Plv Rosma *lahkse/ṃma*, -š, *laha/sta*, -š ... 'sisikonda välja võtma'; *tsiga lahkse/ṃma* ...; 17. Krl Käärikmäe *lahkse/ṃme*, -š ...; *miā naḥka rēvast lahkse/ṃme*; 18. Vas Mauri *lahkse/ma*, -s, *laha/sta?*, -š, imper. sg. 3. *-sku?* 'lõhestama'; *lahkseš rēvast, pūd*. Lisanäiteid on Har Koi-küla, Vas Tsiistri ja Se Vilo ning Vorohvka murrakust.

-sa: 19. Hel *lahkse/ṃme*, -s, *lahkse/ṃte* 'kiiresti jooksmas'; *lahksi mineme*; 20. Ote Pilkuse *lahkse/ma*, -š, *lahas/ta*, pret. pl. 3. *-siva* ... 'löömas'; 21. Urv Oeküla *lahkse/ma*, -š, *lahaste* 'lõhki tõmbama, lõhestama; kiiresti ja jätmatult midagi tegema'; *lahkseš jūskmist* ...; 22. Har Mõniste *lahkse/ṃma*, -š, *laha/sta?*, -š, imper. pl. 2. *-ske?* impers. pr. *-staš*, impers. pret. *-sti*, akt. pret. part. *-snu*, pass. pret. part. *-st* ... 'peeneks lõhkuma; siga lahti lõhkama'; *ma' lā puñd lahkse/ṃma pēnembās* ...; *mā i sās_sulle*

sevä künärd rēvast kälte anda?, *eiĵ olē kāre. lahksa?*¹; 23. Rāp Leevaku pr. sg. 3. *lahksaš, -da-inf. lahksaſta?*, pret. sg. 3. *lahaš ...*; *eš külē ināmp middoi mūtku lahaš minekkot*; 24. Lut Jaani *lahzama, -da-inf. lahāda?* 'lõõma (inimest); lõhkuma, raiuma (puid)' ... Lisanäiteid on Plv Adiste ja Rõu (Sanna jm.) murrakust.

-se ~ -sa: 25. Plv Adiste *lahks/aſma*, pr. sg. 1. *-a*, pr. sg. 3. *-aš*, pr. pl. 3. *-ešē?*, *-da inf. lahasta?* 'lõhkuma vähe, lühikest aega' ...; 26. Har Mõniste *lahkseſma* 'lõõma, virutama'; *lahksa talē piñile ütš hūp...*

Vrd. lõuna-eesti, näit. Urv Punde *lahkama* 'kiiresti jooksuma'; *ma lahašsi (lahksi) üle nīdū*; Ote Pilkuse *lahka/ma, -š, lahaſta* 'tapetud looma lahti lõikama' (verbi tähendus on analoogiline verbiga *lahksema, lahksama*); vrd. *lõhkuma*; lõuna-eesti, näit. Puh Pori *lahkma*, pr. sg. 3. *lahu p ~ -B* (verb on momentaansuse-frekventatiivsuse suhtes neutraalne); vrd. *lõhki*; lõuna-eesti, näit. Se Vilo *lahki*.

V. *-se*: 27. Võn Kastre-Võnnu *kakseſma* 'jooksuma või põgenema'; *pañd kakseſma*; 28. Vas Tsiistri *kaksema* 'kõvasti jooksuma pistma' ...; 29. Rāp Naha *kaksema* 'lahti rebima, katki rebima'. Lisanäiteid on Rāp Kakhva, Lut ja Se (Herkova jm.) murrakust.

-sa: 30. Hel Jõgeveste *kaksame* moment. sõnast *kakkame* 'akki jooksuma panema' ...; 31. Puh Võllinge *kaksa/ma*, pr. pl. 3. *-va, -da-inf. kaksa ſta*, pret. sg. 3. *-š ...*; *ma pani kaksama* 'põgenesin ära'; *ma olē oma navā ärā kaksanu*; 32. Har Mõniste *kaksama, -da -inf. kaksāda?*; *no^k kaksaſti ütš keſraça katškiš ...*; 33. Rõu Kasaritsa *kaksa/ma, -š*, pret. sg. 3. *kaksaš ...* 'akki tõmbama' ...; 34. Se Lepa *tohi ĵ kaksāda? ai?* (näit. õuna puust). Lisanäiteid on Hls Vana-Kariste(?) (Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleuurimise sektori töötajate informatsiooni kohaselt tuleb Hallistest pärinevat näidet ebakindlaks pidada), Hel, Kam Kärevere, Ote Pilkuse, Nüpli, San Lau, Kan Koigera, Karsti, Urv Punde, Plv Krantsi, Krl Käärikmäe, Rõu (Sanna jm.), Lut Jaani ja Se (Satseri, Vorohvka, Lepa, Meremäe, Obinitsa) murrakust.

-se ~ -sa: 35. Vas Jeedas *kaksema* 'kiiresti jooksuma, põgenema'; *ka kiā kaksāš minekkit*; 36. Rāp Jaama *kaksema* 'kiiresti jooksuma'; *kaksāš (kak^k) keſvaste minekket ...*; *ta kakseš minekket kui tuhaſ neljä ...*

Vrd. lõuna-eesti, näit. San Lau *kakkome*, akt. pret. part. *kakkanu* 'jooksuma; tugevasti tõmbama'; *kūlda kakkaš mu ešt siš*; Se Lepa *tā kakkaš hiñdā är nešteš* (tegi seest haigeks) (näiteid on ka piiratud alalt põhja-eesti (lääne-) murrakutest; verbi tähendus on põhiliselt analoogiline verbiga *kaksema, kaksama*); vrd. *katkuma*; lõuna-eesti, näit. Vas Siksella *kakma, -da-inf. kakku?*, pr. sg. 1. *kakkū* (verb on frekventatiivse tähendusega); vrd. *katki*; lõuna-eesti, näit. Se Lepa *katški*.

Esitatud verbidel on üldiselt selgesti momentaanne (tegevuse lühiajalisust, äkilisust väljendav) või deminutiivne (tegevuse vähest intensiivsust väljendav) semantika. Siiski esineb ka juhtumeid, kus verbil tänapäeval puudub märgatav momentaan-deminutiivne tähendusvarjund (eriti verbi *lahksema ~ lahksama* osas).

Vaadeldavate verbide kohta on näiteid ainult lõuna-eesti murretest. Kõigi nende puhul esineb sufiksi kujus vaheldus *-se ~ -sa, -sä*. Seejuures ei saa tõmmata kuigi selgeid piire sufiksi kahe kuju esinemisala vahel. *-se* on fikseeritud Võn, San, Plv, Krl, Har, Vas, Rāp, Lut ja Se murrakust, *-sa, -sä* — Hls(?), Hel, Kam, Puh, Ote, San, Kan, Plv, Urv, Krl,

Har, Rõu, Vas, Ráp, Lut ja Se murrakust. Mitmest asustatud punktist on pandud kirja nii *-se* kui ka *-sa, -sä* (näit. San Lau, Krl Käärikmäe, Vas Mauri (nr. 4, 6, 18), Se Lepa (nr. 2, 34), Se Vorohvka jt.). Mõnikord on isegi ühe ja sama koguja poolt ühe ja sama verbi paradigmas esitatud vaheldumisi *-se* ja *-sa, -sä* (Plv Adiste (nr. 25), Har Mõniste (nr. 26), Vas Jeedas (nr. 35), Ráp Jaama (nr. 36)).

Käsitletavat tüüpi verbides, kus esineb ühelt poolt *-se* ja teiselt poolt *-sa, -sä* vaheldus, on sufiksi varasemaks kujuks *-se*. Ka mitmetes teistes verbaaltuletussufiksites ning muudELgi juhtudel, kus järgsilbi vokaaliks on algselt olnud vaieldamatult *e*, leiame lõuna-eessti murretes (vähemal määral ka põhja-eessti murretes ning vadjja keeles) tänapäeval *e* kõrval hilisemat *a-d, ä-d*. Näiteks: Trv Ämmuste pr. sg. 1 *ahnitsa*, pr. sg. 3. *-p*, akt. pret. part. *-nu*, Har Mõniste *ahnitsamma*, neg. pr. sg. 3. *ei ahniva*, Rõu Harju *ahnitsa/mma*, *-š, -ʔ ~ ahnivaʔ*, Vas Sikselsja *ahnitsama*, pr. sg. 1. *ahniva* (vrd. eesti kirjakeeles *ahnitsema*; *e*-ga vorm on fikseeritud ka näit. Hls, Puh, Ráp ja Se murrakust); Trv Pikru *povisa/ma*, *-p*, Trv Väluste *povisa/ma* (*po bize/ma*), pr. pl. 3. *-va*, Har Mõniste *po bizä/mma*, *-š*, Rõu Tindi *po visama*, Vas Mauri *po visa/ma*, *-s* (kirjakeeles *po bisema*; *e*-ga vorm on fikseeritud ka näit. Hel, San ja Krl murrakust); Trv Ämmuste *alana/ma*, *-p* (kirjakeeles *alanema*; *e*-ga vorm on fikseeritud ka näit. Krk, Plv, Krl, Har, Rõu, Vas, Ráp, Se ja Lut murrakust); Trv Ämmaste *aël/ama ~ -ema, -ap, -da*, Ote Nõuni *aëla/ma*, pr. pl. 3. *-se*, Plv Eoste *aël/aõmma -aš, -daʔ, aël* (*a*-ga vorm on fikseeritud ka näit. Kam, Rõn ja Kan murrakust; eesti kirjakeeles *aelema*; *e*-ga vorm on fikseeritud ka näit. Krk, Võn, Puh, Ote, San, Plv, Urv, Krl, Har, Rõu, Vas, Ráp, Se, Lei ja Lut murrakust) jne.

Millisel viisil on mainitud juhtudel algne *e* asendunud *a*-ga, *ä*-ga, selle kohta on küsimuse lähema uurimiseni raske midagi kindlat öelda. Igatahes on ilmne, et *a, ä* ei ole tekkinud häälikuseaduslikult.⁹

Ülalkäsitletud lõuna-eessti *-se* täpseks vasteks on soome keele verbaaltuletussufiks *-aise, -äise*. Selle abil moodustatakse rühm momentaanse tähendusega verbe, kuid sufiks esineb ka mitmetes sõnades, millel puudub selgesti momentaanse semantika või millel on isegi kestva tegevuse tähendusvarjund.¹⁰ Näiteks: *pyyhkäistä*, pr. sg. 3. *pyyhkäisee* '(korraga, äkki, kiiresti) pühkida' — *pyyhkiä* 'pühkida'; *kirkaista*, pr. sg. 3. *kirkaisee* 'karjatada, äkki kisendada, kord kisendada' — *kirkua* 'karjuda, kisendada'; *nyhkiäistä*, pr. sg. 3. *nyhkiäisee* 'sikutada, tõmmata' — *nyhkiä* 'müksata, tõugata; sikutada, tõmmata (põhiliselt frekventatiivne tähendus)' (vt. näit. Lönnroti sõnaraamat); *katkaista*, pr. sg. 3. *katkaisee* 'katkestada, katki teha, katki murda, katki käristada' — *katkoa* 'kitkuda, katki murda, katki käristada (põhiliselt frekventatiivne tähendus)'; *aukaista*, pr. sg. 3. *aukaisee* 'avada, lahti teha' — *aueta*, pr. sg. 3. *aukeaa* või *aukenee* 'avateda, lahti minna' — *aukea* 'lahtine, lage, avar; tasandik; avaus' — *auki* 'lahti'; *rohkaista*, pr. sg. 3. *rohkaisee* 'julgestada; õhutada' — *rohjeta*, pr. sg. 3. *rohkenee* 'julgeda' — *rohkea* 'julge'. Sufiksil on otsene vaste ka

⁹ Vrd. ka L. Kettunen, Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekts mit berücksichtigung anderer estnischen mundarten. „Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia” XXXIV, Helsinki 1913, lk. 133–134, Eestin kielen äännehistoria, Toinen, uusittu painos. „Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia”, 156. osa, Helsinki 1929, lk. 152–153 ja Vatjan kielen äännehistoria, Toinen, uusittu painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia”, 185. osa, Helsinki 1930, lk. 140, kus on käsitletud analoogilisi juhtumeid peamiselt põhja-eessti murretes ja vadjja keeles.

¹⁰ Vrd. näit. Л. Хакулинен, lk. 256.

isuri ja karjala keeles, samuti on püütud selle jälgi leida vepsa, vadja ja eesti keele liitsufiksites (vadja ja eesti keeles **-aise*, **-äise* + **-ta*, **-tä*: **-aista*, **-äistä*, näit. vadja *va. agessä*, eesti *valastama* (Wiedemann) 'valgeks tegema', vrd. soome *valkaista*, pr. sg. 3 *valkaisee* id.)¹¹

Asjaomaste verbide hulk on soome keeles suurem kui lõuna-eesti murretes, kus on tegemist ainult mõne üksiku sõnaga.

Kõik vaadeldavad lõuna-eesti verbid on tuletuslikus seoses mittemomentaansete (põhiliselt frekventatiivsete) *i*-, *u*- või *o*-tüveliste verbidega. Ka soome keeles on momentaanised *-aise*-, *-äise*-lõpulised verbid enamasti seoses *i*-, *u*- või *o*-tüveliste mittemomentaansete (põhiliselt frekventatiivsete) verbidega.

Kõik vaadeldavad lõuna-eesti verbid, välja arvatud *pühksemä*, *pühksämä*, on tuletuslikus seoses põhiliselt samatähenduslike **-aiða-*, **-äiða-* lõpuliste verbidega. *-aise*-, *-äise*- ja **-aiða-*, **-äiða-* lõpuliste verbide paralleelsus läänemere keeltes on üldtuntud fakt (vt. ka allpool).

Eriti tuleb tähele panna, et soome keele sufiks *-aise*-, *-äise* moodustab nn. kahetüvelisi verbe, s. o. verbe, mille tüvi esineb osa konsonantalguliste muutesufiksitate ees (ja sõna lõpus) vokaallõpulise (*e*-lõpulise) teisendi kujul, osa konsonantalguliste muutesufiksitate ees konsonantlõpulise (*e*-*ta*) teisendi kujul. Näiteks: III inf. *pyyhk-äise-mä-än*, pr. sg. 1 *pyyhk-äise-n*, imper. sg. 2. *pyyhk-äise* (kus *-äise* < **-äise-k*) jne., kuid I inf. *pyyhk-äistä*, imper. sg. 3. *pyyhk-äis-köön*, akt. pret. part. *pyyhk-äis-syt* (kus *-äis-syt* < **-äis-nüt*) jne. Taolisi kahetüvelisi verbe moodustavaid tuletussufikseid võime vajaduse korral graafiliselt eristada tuletussufiksifitse, mis moodustavad ühetüvelisi verbe (nende pööramisel on tüvi vokaallõpuline kõigi konsonantalguliste muutesufiksitate ees (ja sõna lõpus)) sel teel, et võtame esimeste tuletussufiksitate lõpuvokaali sulgudesse. Näiteks: *-ais(e)*, *-äis(e)*. Käesolevas ühenduses on oluline, et ka eespool käsitletud lõuna-eesti verbid on kahetüvelised ja et neis on sufiksiks seega õigupoolest *-s(e)* ning *-s(a)*, *-s(ä)*. Soome keele suhtele *pyyhkäise-mään* : *pyyhkäis-tä* : *pyyhkäis-syt* jne. on seega foneetiliselt täpseks vasteks lõuna-eesti suhe *pühkse-mmä* : *pühäs-tä*? : *pühäs-nü* jne. (Plv Ala, näide nr. 1).¹²

Mis puutub viiendasse käsitletavasse verbisse — *kaksema*, *kaksama* —, siis selle pööramisparadigmas ei esine tänapäeval kuskil tüve algset konsonantlõpulist (*s*-lõpulist) teisendit konsonandi ees. Pandagu eriti tähele näit. *-da*-infinitiivi, *-nud*-partitsiibi ja impersonaali mineviku vorme, nagu Puh Völlinge *kaksatta*, *kaksanu* (nr. 31), Har Mõniste *kaksava*?, *kaksatti* (nr. 32), Se Lepa *kaksava*? (nr. 34) jne., kus me ootaksime tüve *s*-lõpulist teisendit (*kakkästa*, *kakkäsnu*, *kakkästi* jne., vrd. soome *katkaista*, *katkaissut*, *katkaistiin* jne.). Siin on toimunud analoogiapärane muganemine teiste pööramistüüpidega, ennekõike nn. kontraheeritud verbide tüübiga. Sellega ühenduses väärib märkimist, et verb *kaksema*, *kaksama* erineb tüve struktuurilt teistest käsitletud verbidest — selles eelneb sufiksile tänapäeval mitte konsonantühend, vaid üksikkonsonant (*k* < *tk*). Kuid ka teistes *-se*- või *-sa*-, *-sä*-sufiksiga verbides esineb murrakuti analoogiapärast muganemist muude pööramistüüpidega ja mõnikord on siingi olnud tulemuseks tüve *s*-lõpulise teisendi kadumine. Seda osutavad

¹¹ M. Rapola, Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa. „Suomi”, IV jakso, 17. osa, Helsingissä 1919–1920 (Edaspidi: M. Rapola, „Suomi”, IV, 17.), lk. 321–322 ning 334–340 ja „Virittäjä” 1922, lk. 87.

¹² Vokaalide (ka ühisläänemere diftongide) kao kohta eesti keeles sõnasiseses lahtises teises silbis, kui esimene silp on pikk, (nn. sisekadu) vt. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria, Helsinki 1929, lk. 162–167.

infinitiivvormid, nagu Hel *lahksatte* (nr. 19), Röp Leevaku *lahksatta*? (nr. 23), Lut Jaani *lahäda*? (nr. 24) jne. Muuhulgas võib tähelepanu juhtida Ote Pilkuse vormile *lahastava* (nr. 20).

Wiedemann mainib veel Pärnumaalt pärinevat verbi *niitsema* = *niitma*.¹³ Kuna ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ning Emakeele Seltsi kogudes ei leidu selle sõna tähendust, põoramistüüpi ja levikut selgitavat materjali, siis on raske öelda, kas element *-se* võib siin kajastada sufiksit **-aise*, **-äise* või ei.

Vähemalt valdaval enamikul teistel Wiedemanni poolt esitatud *s*-elementidega verbidel ei ole, nagu on märkinud juba E. N. Setälä, usutavasti midagi tegemist soome keele *-aise*-, *-äise*-lõpuliste verbidega. Kõik need verbid on deskriptiivset laadi. Ilmselt raske on pidada konsonanti *s* verbaaltuletussufiksi *-aise*, *-äise* jäänuseks sõnades, nagu *muiskama* jne., kus *s*-le järgneb veel teine konsonant. Verbide, nagu *täksima*, *jampsima*, *keksima*, *mürtsuma*, *kapsama*, *tilksama* jne. puhul aga tuleb silmas pidada, et need on tuletuslikus seoses mitteverbaalsete sõnadega, mis samuti sisaldavad *s*-elemendi: *täks*, *jamps*, *keks*, *mürts*, *kaps* (vt. näit.

Wiedemanni sõnaraamat), *tilks* (näit. Krk Ainja *mahla tilous ikki tilks tilks tilks*) jne. Väga oluline on, et kõigi nende verbide puhul ei ole ühestki murrakust teada oletatava sufiksi *e*-vokaaliga kuju *-se* (alles see on veenvaks tõestuseks sufiksi seose kohta sufiksiga *-aise*, *-äise*), vaid ainult *-sa*, *-sä* või siis koguni *-si*, *-su* vms. Lõpuks on nende verbide (nagu nähtavasti ka verbi *niitsema*) esinemisala erinev ülalkäsitletud verbide esinemisalast ja ei ole piiratud võru ja tartu murdega ning mulgi murde Helme ja Halliste(?) murrakuga.

Eesti *-se*, *-sa*, *-sä* ja soome *-aise*, *-äise* (ning viimase karjala ja isuri vaste, samuti võimalik vepsa ja vadja vaste) põlvnevad seega ühest ning samast sufiksist, mis on eksisteerinud juba läänemere aluskeeles. Selle varasemaks ühisläänemere lähtekujuks on olnud **-aitse*, **-äitse*, nagu osutavad näit. *Agricola* teostes esinevad soome keele vormid pr. sg. 3. *reweitze* (tänapäeva soome kirjakeeles *repäisee*, inf. *repäistä* 'äkki, kiiresti' katki rebida' — *repiä* 'rebida, katki rebida'), pr. sg. 3. *soghaitze* (tänapäeva soome kirjakeeles *sokaisee*, inf. *sokaista* 'pimedaks teha, pimestada, pimendada' — *soeta*, pr. sg. 3. *sokenee* 'pimedaks jääda' — *sokea* 'pime') jne., samuti isuri rahvaluule vormid, nagu inf. iness. *valaitsomassa* jne. ~ *valaisomassa* (tänapäeva soome kirjakeeles *valkaisemassa*, inf. *valkaista* 'valgeks teha; pleegitada' — *valjeta*, pr. sg. 3. *valkenee* 'valgeneda, valgeks minna; (valgeks) pleekida' — *valkea* 'valge') jne.¹⁴

Mainime lõpuks lühidalt, et teadlaste poolt on korduvalt juhitud tähelepanu sufiksile **-ai(t)se*, **-äi(t)se* ja sufiksile **-aida*, **-äida* paralleelsusele läänemere keeltes: sufiksile on üldjoontes sama tähendusega ning esinevad tihti ühtedes ja samades konkreetsetes verbides. Näiteks: soome *potkaista*, pr. sg. 3. *potkaisee* 'jalaga lüüa, põtkata, (hobusena) tagant üles lüüa' (— *potkaa* 'jalaga lüüa, põtkata; (võrku) vette lasta' — *potkia* 'jalaga peksta, jalaga taguda, põtkida, (hobusena) tagant üles lüüa (korduvalt)') ~ vepsa pr. sg. 1. *potkvidan*.¹⁵ Osa uurijaid on oletanud, et *-aise*, *-äise* on analoogia teel tekkinud sufiksist **-aida*, **-äida*: viimase kuju on minevikuvormides häälikuseaduslikult **-ais*, **-äis* (**-ais-in* <

¹³ F. J. Wiedemanni Eesti-saksa sõnaraamatus (kolmas muutmatu trükk, Tartus 1923) on verbi *niitsema* juures märkus „poetiline“.

¹⁴ Vrd. näit. M. Rapola, „Virittäjä“ 1922, lk. 85–90; Л. Хакулинен, lk. 256–257. Mainitud töödes on muuhulgas ka lähemalt käsitletud muutust *ts > s*.

¹⁵ E. N. Setälä, lk. 137.

**aid-in*, **äis-in* < *äid-in* jne.). Nii näiteks on E. N. Setälä väitnud, et kui eesti *-se, -sa, -sä* taandubki samale lähtevormile kui soome *-aise, -äise*, siis on kõne all olev sufiks ometi tekkinud mõlemas keeles iseseisvalt suhteliselt hilisel perioodil sufiksist **-aida, *-äidä*.¹⁶ Et soome keele *-aise, -äise* tekke lähtekohaks on **-aida, *-äidä*, seda on arvanud ka L. Kettunen¹⁷ jt. Kui see ongi õige, siis on ikkagi täiesti mõeldav oletada, et *-aise, -äise* teke (sufiksist **-aida, *-äidä*) ei ole toimunud paralleelselt eri läänemere keeltes, vaid ulatub, vastupidiselt Setälä seisukohale, tagasi ühisläänemere perioodi. Kuid Setälä ja Kettuneni teooriasse tervikuna tuleb suhtuda kahtlusega. Oluline on, et mainitud teooria juures jääks usutava seletuseta sufiksi *ts-ga* paralleelvorm *-aitse, -äitse*. Samuti kõneleb selle poolt, et sufiks **-ai(t)se, *-äi(t)se* ei ole sufiksi **-aida, *-äidä* baasil tekkinud analoogiamoodustis, veel asjaolu, et vormilt väga lähedane frekventatiivse tähendusega sufiks **-i(t)se* pärineb kahtlemata eelläänemere perioodist.¹⁸ Lõpuks on ka sufiksile **-ai(t)se, *-äi(t)se* endale püütud esitada vasteid väljastpoolt läänemere keeli, nimelt permi keelest.¹⁹ M. Rapola ongi üldse loobunud **-aida, *-äidä* ja **-ai(t)se, *-äi(t)se* vahelise geneetilise seose hüpeteesist.²⁰ Kui aga **-aida, *-äidä* ja **-ai(t)se, *-äi(t)se* on siiski ühendatavad, siis võib ka esimene olla tekkinud viimastest, mitte vastupidi. Seda ongi oletanud L. Posti²¹ ja D. Bubrich²².

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Keele ja Kirjanduse Instituut

Saabus toimetusse
20. IX 1956

О ЮЖНО-ЭСТОНСКОМ ГЛАГОЛООБРАЗУЮЩЕМ СУФФИКСЕ *-SE, -SA, -SÄ*

В. П. Халлап,
кандидат филологических наук

Резюме

В южно-эстонских диалектах существует небольшая группа глаголов с суффиксом *-se ~ -sa, -sä*, обладающих значением мгновенности или уменьшительности. Например: *pühksemä ~ pühksämä* 'подмести (быстро, немножко)', ср. *pühkima*, южно-эст. *pühkmä* 'подметать'. В статье рассматривается пять таких глаголов, встречающихся в вырусском и тартуском диалектах, а также в хельмеском и халлистетском(?) говорах диалекта мульты. Во всех этих глаголах наблюдается чередование *-se ~ -sa, -sä* в суффиксе, причем часто обе формы записаны из одного и того же говора. Наиболее ранней из приведенных форм является форма *-se*. В южно-эстонских диалектах известен также ряд других случаев, где первоначальным гласным непервого слога безусловно было *e, a* в настоящее время наряду с *e* встречается и *a, ä*.

Фонетически точным соответствием южно-эстонского *-se* является финский суффикс *-aise, -äise*, при помощи которого образуется группа глаголов со значением мгновенности, хотя в то же время этот суффикс встречается и в ряде слов,

¹⁶ E. N. Setälä, lk. 138—139.

¹⁷ L. Kettunen, Suomen murteet III B, Selityksiä murrekartastoon. „Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia“, 188. osa, Helsinki 1940, lk. 378.

¹⁸ Vrd. V. Hallap, Mordva keele verbaaltuletussufiksitate vasteid lähemates sugulaskeeltes. „Emakeele Seltsi aastaraamat“ I, Tallinn 1955, lk. 171—181.

¹⁹ Vrd. T. E. Uotila, Derivationssuffixe. „Finnisch-ugrische Forschungen“, XXI Band, Helsinki 1933, lk. 79—87.

²⁰ M. Rapola, „Suomi“ iv 17, lk. 321—324 ja „Virittäjä“ 1922, lk. 85—90.

²¹ Vrd. L. Posti, Kantasuomen äännehistorian kysymyksiä. „Virittäjä“, Helsinki 1947, lk. 248—253.

²² Vrd. Д. В. Бубрих, Историческая фонетика финского-суоми языка. «Советское финноугроведение» VIII, Петрозаводск 1948, lk. 85—86 ja Историческая морфология финского языка. Москва—Ленинград 1955, lk. 133.

у которых мгновенная семантика отсутствует. Указанный суффикс имеет прямое соответствие и в карельском языке и в ижорских говорах. При сравнении рассматриваемых эстонского и финского суффиксов следует обратить особое внимание на тот факт, что оба они образуют глаголы с двумя основами. В то же время в южно-эстонских глаголах наблюдаются и случаи приспособления указанных глаголов к другим типам спряжения. Переход $ai > a$, $äi > ä$ во втором слове эстонских глаголов, а также выпадение получившегося таким образом a , $ä$ во втором открытом слове представляют собой фонетически закономерные явления.

Таким образом, эстонское $-se \sim -sa, -sä$ и финское $-aise, -äise$, а также его соответствия в других прибалтийско-финских языках, восходят к одному и тому же общеприбалтийско-финскому суффиксу. Более ранней формой его, судя по данным староприбалтийского литературного языка и языка ижорских народных песен, было $*-aitse, *-äitse$.

Институт языка и литературы
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
20 IX 1956

ÜBER DAS SÜDESTNISCHES VERBALE BILDUNGSSUFFIX $-SE, -SA, -SÄ$

V. Hallap

Zusammenfassung

In den südestnischen Dialekten gibt es eine kleine Gruppe von Verben mit dem Suffixe $-se \sim -sa, -sä$, in deren Bedeutung ein Element von Momentanität oder Diminutivität liegt. Zum Beispiel: $pühksemä \sim pühksämä$ 'fegen, wischen (schnell, ein wenig)', vgl. $pühkima$, südestn. $pühkmä$ 'fegen, wischen'. Der Aufsatz behandelt fünf solche Verben. Die Verben entstammen den Dialekten Setu und Tartu sowie den Mundarten Helme und Halliste (?) des Dialektes Mulgi. Das Vorkommen einerseits des Suffixes $-se$ und andererseits des Suffixes $-sa, -sä$ ist geographisch nicht genau abgegrenzt. Nicht selten weist ein und dieselbe Mundart beide Formen auf. Die ältere Form des Suffixes ist $-se$: es gibt in den südestnischen Dialekten auch andere Fälle, wo der ursprüngliche Vokal der niedersten Silbe zweifellos ein e gewesen ist, heutzutage aber neben dem e sich auch ein a oder $ä$ vorfindet.

Das südestnische Suffix $-se$ hat eine phonetisch genaue Analogie im finnischen Suffixe $-aise, -äise$. Vermittelt des letzteren bildet man eine Gruppe von momentanen Verben; das Suffix aber tritt auch in mehreren Wörtern auf, denen die momentane Bedeutungsnuance fehlt. Eine direkte Analogie des Suffixes ist auch im Karelischen und in den Inkeröis-Mundarten vorhanden. Beim Vergleich des estnischen und des finnischen Suffixes ist die Tatsache zu beachten, dass vermittelt beider zweistämmige Verben gebildet werden. Es gibt jedoch in den südestnischen Dialekten Fälle, wo die behandelten Verben sich anderen Konjugationstypen angepasst haben. Der Übergang $ai > a$, $äi > ä$ in der zweiten Silbe der estnischen Verben und der Ausfall der so entstandenen a und $ä$ in der zweiten offenen Silbe sind lautgesetzlich.

Somit sind das $-se \sim -sa, -sä$ des Südestnischen und das $-aise, -äise$ des Finnischen (sowie deren Entsprechungen in den anderen ostseefinnischen Sprachen) auf ein und dasselbe Suffix zurückführbar, das schon im Gemein-Ostseefinnischen vorhanden war. Auf Grund der altfinnischen Schriftsprache und der in den Inkeröis-Mundarten gesungenen Volkslieder ist $*-aitse, *-äitse$ als die ältere Form des Suffixes anzunehmen.

Institut für Sprach- und Literaturforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Eingegangen
am 20. Sept. 1956